

ko polje u domaćoj antropologiji, naročito kada se ima na umu činjenica da se gotovo svakodnevno, u različitim kontekstima, susrećemo s pojmom Evropske unije. Najpre u tom smislu i vidim vrednost ove knjige. Kao svojevrsan uvod, ova studija predstavlja vrlo korisnu polaznu osnovu ne samo za razmatranje problema evropske zajednice, već i nezaobilaznih antropoloških pitanja kulture i identiteta. Budući da je reč o aktuelnoj temi kojoj se pristupa na zanimljiv i razumljiv način, verujem da će se knjiga naći i u rukama vanantropološke čitalačke publike.

Marija Ristivojević

Elizabet Abot. *Slatko-gorka istorija šećera*. 2009. Beograd: Geopoetika, 388. str.

Studija "Slatko-gorka istorija šećera", autorke Elizabet Abot podeljena je u četiri dela, a njih tvore dvanaest poglavlja. Pisana je na pristupačan način i namenjena širokoj čitalačkoj publici, zadržavajući spoj antropologije i istorije koji pruža mogućnost da se ova namirnica sagleda na sveobuhvatan način.

Prvi deo studije, pod naslovom *Orijentalno zadovoljstvo osvaja Zapad*, odnosi se na širenje uzgoja šećerne trske iz Južnog Pacifika i Azije u Evropu. Poglavlje pod naslovom *Počinjte vladavina šećera* pojašnjava na koji način je šećer ušao u svakodnevnu upotrebu. Naime, arapska ekspanzija učinila je da navike u ishrani evropskog stanovništva budu zauvek izmenjene. Arape je u pohodima obavezno pratio šećer, a s njim i osnovna tehnologija uzgoja i specifična administracija. Čak i posle njihovog povlačenja, industrija šećera nastavila je da se razvija, a sađenjem šećerne trske bavili su se i Malteški vitezovi, koji su na svojim krstaškim pohodima postali podložni slatkim ukusu.

Evropljani su šećer koristili kao: lek, začin i dodatak jelima, ukrasni materijal, konzervans, zaslađivač i prehrambeni proizvod, ali prošli su vekovi dok nije ušao u široku primenu. Rafinacija šećera, bila je toliko primitivna i mukotrpa da je izjednačavana sa "tehnološkim nazadovanjem". Tako dobijeni šećer bio je preskup, zbog čega su jedino kraljevski i plemićki dvorovi mogli uživati u njegovim čarima. Veza između šećera i moći bila je i više nego očigledna sve do XVI veka, kada vlasništvo nad Novim svetom preuzima Evropa i kada šećerna trska počinje da se uzgaja na Hispanioli, a prvi uspešni plantažer bio je Kristifor Kolumbo.

Kada se ukorenila, proizvodnja šećera podrila je gotovo sve što je bilo pre nje: narode i njihove civilizacije, poljoprivredu, floru i faunu. Svetski fond za prirodu objavio je 2004. godine da je šećerna trska biljnom i životinjskom svetu nanela možda više štete od bilo kog drugog useva. Uzgoj šećera pratilo je i istrebljivanje naroda, pretvorenih u robove. Pripadnici plemena Taino, koji su naseljavali Hispanijolu, nestali su do polovine XVI veka, kao i mnogi drugi koje zamenjuju afrički robovi. Radna snaga bila je dopunjavana i Evropljanima koji su bili proterani kao jeretici, politički oponenti, zatvorenici...

Poglavlje *Proleterizacija šećera* posvećeno je analizi procesa preobražaja šećera kao statusnog simbola u namirnicu dostupnu široj populaciji. "Silazak" šećera među pripadnike srednje klase dogodio se u XVI veku. Tada prvi put počinju da se štampaju kuvari, a kao glavno sredstvo prenošenja šećera označen je puding koji je počeo da se služi jednom dnevno u Engleskoj. Drugo efikasno sredstvo bio je sladoled. Međutim, prava revolucija u potrošnji šećera nastupa dolaskom troje gorkih namirnica u Evropu: čaja, kafe i čokolade, koje su dovele do

otvaranja kafana i čajdzinica. Dalje širenje upotrebe šećera dogodilo se kada su čaj, kafa i čokolada našli svoj put do domaćinstava.

Autorka tvrdi da je druga polovina XVIII veka iznedrila dve suštinske promene u društvu i ekonomiji, a to su Industrijska revolucija i revolucija zašećerenog čaja. Priroda posla se promenila do te mere da kućna radinost nestaje. Fabrike se pune radnicima sa svih strana, a porodični život, takođe, biva zauvek izmenjen. To je vreme kada su radnici postali prinuđeni da kupuju hranu i često menjaju ishranu prema ceni njenog koštanja. Nikada jevtiniji i obilniji šećer imao je najveći uticaj na ishranu radničke klase. Male plate i besposlica dovele su do toga da su čaj i hleb postale osnovne namirnice. Srednjovekovna navika da se jede dva puta dnevno biva promenjena u tri obroka, dok je obrok na poslu bio idealan ukoliko se mogao brzo pojesti i ukoliko je zadovoljavao kalorijske potrebe za težak rad, čime biva izmenjena još jedna navika – da se jede isključivo kod kuće.

Moć šećera sagledava se i kroz dimenziju šećernih interesnih grupa koje su činili: plantažeri s Antila, robovlasnici koji su trgovali robovima sa plantaža, vlasnici brodova koji su prevozili šećernu trsku, bankari, osiguravajuća društva, uvoznici, veletrgovci, bakalini, pekari, poslastičari... Ogroman uticaj ovih grupa određivao je državnu politiku. To se vidi i na primeru ruma, pravljenog od melase, nusproizvoda šećera, koji postaje sledovanje engleskim mornarima.

Drugi deo studije *Crni šećer* posvećen je sprezi robovlasništva i uzgoja šećerne trske. Poglavlje pod naslovom *Afrikanizacija polja šećerne trske* podseća na milione Afrikanaca kojima se trgovalo duž obale između Senegala i Angole. Za četiri veka trgovine robovima, najmanje trinaest miliona ljudi biva zauvek

izmešteno iz svojih staništa, a preko dva miliona usmrćeno. Robovi su birani prema starosti, opštem stanju, polu i etničkoj pripadnosti. Muškarci su činili dve trećine "tovara". Bili su izvirgavani svakovrsnim torturama za i najmanji znak neposlušnosti ili nesposobnosti da obave izuzetno težak fizički posao. Procenjuje se da je dvoje od sedam robova umiralo od bolesti i iscrpljenosti.

Plantaže su bile samostalna sela, a poslovi su dodeljivani prema boji kože. Oni čija je bila najtamnija radili su najteže poslove. Glad je bila sveprisutna i odnosila je mnoge žrtve. Goniči robova – "službeni tirani", često u srodstvu s robovima, stari su se da radnici daju svoj fizički maksimum, ali su često zaboravljali da ih je potrebno nahraniti. Dugovečnost je bila retka, a oslobađanje ropsta ostarelih robova bilo je licemerno smanjivanje ionako minimalnih troškova za njihovo izdržavanje. Najteže kazne, u vidu monstruoznih sakaćenja do sablasno maštovitih egzekucija, bile su izricane za bekstva i krađe. Krađe su uglavnom bile posledica izgladnelosti, ponekad i bunta. Česta strategija oslobođenja bila je samoubistvo, a ukoliko bi nada prevagnula, ona je tražena u religiji koja je bila spoj hrišćanstva i animističkih verovanja, ali i u sporadičnom ili organizovanom pružanju otpora.

Četvrto poglavlje *Svet koji su belci stvorili* odnosi se na život u Velikoj kući u kojoj su živeli bogati stanari. Rasipništvo, bezobzornost i emocionalna zbrka bili su samo neka od obeležja života u njoj. Česta krvna srodstva između robinja i gospodara otvarala su mnoštvo problema zbog kojih bi zakonita supruga, najčešće, surovo kažnjavala ljubavnicu svoga muža. Ipak, deca koja su se rađala iz njihovih odnosa često su nosila očevo pezime i učestvovala su u građenju jednog novog društva. Brazilske, francuske i španske kolonije razlikovale su čak 128

različitih "mešavina" urođenika i belaca, urođenika i crnaca i mestika (ljudi mešovitog evropskog i urođeničkog porekla) i mulata.

Šesto poglavlje *Šećer pokreće svet* bavi se posledicama proizvodnje šećera u Evropi. Šećer je bio jedan od najvažnijih temelja Britanskog carstva, a spona između robovlasništva i šećera bila je sveprožimajuća. Ona je stvarala radna mesta moreplovcima, a trgovinski trougao između Evrope, Afrike i kolonija bio je i više nego uspešan. Lučki gradovi, poput Liverpula, doživeli su puni procvat, a bili su i mesta u koje su beli očevi slali svoju decu rođenu iz odnosa sa robinjama na školovanje, time menjajući i društvo koje je važno za "belo" i "civilizovano". Na posredan način, šećer je uticao da milioni Evropljana dobiju radna mesta, iako je samo mali broj plantažera bio u tesnoj vezi s njima.

Istovremeno, počela je da se razvija i svest o zbivanjima preko okeana, a među najglasnijim protivnicima ropstava bila je i Džejn Ostin. Međutim, antilski lobi nije lako odustajao od svojih interesa. Autorka smatra da su, upravo, Antilci postavili nova pravila u taktici političkog pritiska i time, verovatno, začeli savremeno lobiranje.

Napoleonovi ratovi, takođe, su snažno uticali na interesne grupe, koje zbog njih više nisu mogle da izvoze šećer iz Britanije u Evropu. To je dovelo do skoka cena i do okretanja tržišta ka Brazilu i Kubi, ali i ka alternativni – azijskom šećeru.

Šećerna repa, takođe, zadaje udarac šećernoj trsci. Napoleon je osnovao šest eksperimentalnih postrojenja za njenu preradu, a rezultat je bio podizanje čerdeset fabrika koje su proizvodile šećer dobijen na ovaj način. Tim putem krenule su i Nemačka, Rusija i druge evropske zemlje. Međutim, mir koji je usledio na-

kon Napoleonovog pada, oborio je cenu šećera dobijenog od šećerne trske i ona je ponovo demonstrirala nadmoć.

Treći krak trgovinskog trougla – Afrika, pretrpeo je najveće posledice. Broj stanovnika Zapadne Afrike uporno je ostajao na istom broju, budući da porast nije bio moguć usled višemilionske prodaje ljudi u reproduktivnoj fazi života. Poljoprivreda je bila uništena i nije se razvila na način za koji je imala potencijal, baš kao ni proizvodnja.

Treći deo knjige pod naslovom *Ukidanje ropstva posredstvom otpora i skupštine* odnosi se na ključne preduslove za okončanje ove mračne etape čovečanstva. U šestom poglavlju *Rasizam, otpor, pobuna i revolucija* autorka se slaže s gledištem koje rasizam definiše kao posledicu ropstva, a ne kao njegovo izvoriste.

Crnački kodeksi i robovski zakoni u osnovi su sadržali ideju da su crnci svojina. Ovi kodeksi regulisali su i sistem kazni, a neke od najtežih odnosile su se na bekstvo, jer je to značilo da je rob ukrao samoga sebe od gospodara. Tokom poslednjih decenija ropstva, zakoni o poboljšanju predstavljali su jedine zvanične reforme u tretmanu robova. Ipak, nemogućnost njihove primene oduzela im je snagu. Organizovana bekstva i oružani ustanci sve su više uzimali maha, ali na evropskom tlu nisu išli na ruku onima koji su zagovarali ukidanje ropstva. Jedna od najsnažnijih pobuna pretvorila se u Haićansku revoluciju koja je trajala od 1791. godine do 1804. godine. Ona je ubrzala ukidanje ropstva, a Haiti je ostao upamćen kao prva crnačka država koja se sama oslobodila.

Sedmo poglavlje *Krv u šećeru: Ukidanje trgovine robljem* prati proces od kraja XVIII veka kada sve veći broj religioznih i reformatorski nastrojenih građana počinje da preispituje odnos prema

šećeru. Ropstvo postaje i velika filozofska tema, ali i tema oko koje se organizuju žene - Britanke koje postaju "razjareni krstaši u pohodu protiv ropstva". One su pozivale na bojkot šećera i nalazile mnoge maštovite načine da skrenu pažnju na svoju borbu. Među istaknutijim borcima bili su i članovi crnačke zajednice. Zakon o ukidanju ropstva najzad je donet marta 1807. godine.

Poglavlje *Ubijanje čudovišta: ropstvo i šegrtstvo* odnosi se na period nakon ukidanja ropstva koje to nije bilo u svojoj suštini. Period koji je usledio, bio je vrsta maskiranog ropstva koji je podrazumevao prelazni period od nekoliko godina u kojem bi novopečeni "slobodni ljudi" naučili da žive po standardima slobodnog društva. "Instruktori" su im bili dojučerašnji vlasnici koji nisu promenili ništa u svom ophođenju prema njima. Plantažeri i ostali koji su tvorili interesnu grupu rešili su da, makar, privremeno odlože efekte nepovrtnog procesa, tražeći nadoknadu za ukidanje ropstva. Interesna grupa je pretila da će uništiti privredu u kolonijama i oboriti vladu, zbog čega im se izašlo u susret. Naposletku, iz ovog procesa svi su izašli kao dobitnici, izuzev onih koji su očekivali slobodu. Šegrtstvo, kao prerađena verzija ropstva, ukinuto je tek 1838. godine. Siromašni oslobođeni ljudi, međutim, i dalje su radili za minimalnu nadokadu koju su, mahom, trošili na smeštaj i hranu, i dalje ostajući u podređenom položaju.

Deveto poglavlje *Kuba i Luizijana: šećer za Severnu Ameriku* posvećeno je prenošenju težišta uzgoja šećerne trske na druge teritorije, nakon sloma robovlasništva u kolonijama. Propast šećerne industrije na Haitiju izbacio je Kubu u prvi plan, koja tada postaje izrazito robovlasničko društvo, zbog čega se krijumčarenje robova nastavlja. Modernizacioni procesi koji su se odvijali u tehnolo-

giji uzgoja i obrade trske, doveli su do toga da je bilo potrebno još više radnika koje su počeli da "uvoze" iz Kine kao ugovorce. Najveći uvoznik tako proizvedenog šećera bile su Sjedinjene Države. Desetogodišnji rat između Kube i Španije, u kojem Kuba nije uspela da se oslobodi, oslobodio je robove. Robovi su bili oslobađani u etapama, da bi proces, konačno, bio okončan tek 1886. godine. Konkurencija u vidu repe, dodatno je uzdrmala kubansku proizvodnju šećera. Ovu krizu, ponovo, ublažavaju Sjedinjene Države koje počinju da otkupljuju više od odsamdeset procenata proizvedenog šećera na Kubi. Od tada, Sjedinjene Države ne samo da su uspostavile kontrolu nad proizvodnjom šećera, nego su to učinile i nad čitavom Kubom.

S druge strane i Sjedinjene Države imale su svoje potencijale za proizvodnju, prevashodno u Luizijani. Obeležja robovlasništva u Luizijani bila su podjednako surova kao i u kolonijama. Jedna od razlika sastojala se u tome da su vlasnici plantaža bili stalno prisutni na posedi, čineći stegu još jačom. Američki građanski rat donosi mnogostruke promene, a jedna od najvažnijih odvija se 1864. godine kada je ukinuto ropstvo. Ipak, novi šećerni poredak, kao i u drugim mestima uzgoja, nije bio drugačiji od starog.

Četvrti deo knjige *Sve slađi svet* kroz deseto poglavlje *Šećer u dijaspori* obrađuje problem sa kojim su se suočili indijski radnici koji su radili na plantažama, najčešće, u Africi. Obično su potpisivali ugovore na pet godina, ali kako za taj period nisu mogli da naprave ušteđevinu, nastavljali su da rade, dok bi za svako bekstvo bivali surovo kažnjeni. Njihov rad bio je vrednovan ispod svake mere i nije se mnogo razlikovao, bilo da se radilo o Mauricijusu, Mozambiku, Fidžiju, Natalu... Njihov položaj u Natalu suočio

je jednog mladog pravnika sa svim užasom s kojim su se borili njegovi sunarodnici – bio je to Mohandas Gandi.

Radnici su bili dopunjavani i Kinezi, koji su radili pod još gorim uslovima. Njima nije bio obezbeđen povratak kući, po isteku ugovora, niti je Kineskinjama bilo dozvoljeno da rade. Ovi *kuliji*, što je bio naziv za nestručnog radnika imigranta, novac su najčešće trošili na opijum i kocku, nikada se ne vrativši u domovinu.

Jedan od "kraljeva sveta šećera" bili su i Havaji, gde su radnu snagu mahom činili Japanci. Jedan izum zauvek je izmenio sastav stanovništva na ovom ostrvu. Naime, fotografija se ustalila kao sastavni deo provodadžisanja uz pomoć koje su mnogi Japanci nalazili supruge iz Japana, brojčano jačajući iz godine u godinu. Ni Australija nije proizvodila šećer na suptilniji način. Na plantažama su radili Melanežani, pod veoma surovim okolnostima. Bilo je i evropskih radnika koji su bili namamljeni na prevaru, tako dokazujući da i beli čovek može da izgara u radu.

Poglavlje *Nađi me i pojedj u sent Luisu!* odnosi se na istoriju šećera u XX veku. Izum svakovrsne brze hrane učinio je da šećer postane jedna od ključnih namirnica. Sladoled i gazirani sokovi, bombone i različite vrste slatkiša postali su deo svakodnevnih obroka milionima ljudi i dece. Proizvodnja slatkiša poprimila je međunarodni karakter, a prati je širenje ideje da su slatkiši pogodni za sva doba i sve prilike zbog čega postaju nezaobilazni deo udvaranja, slavlja, verskih i ostalih praznika.

Feminizacija šećera, koja ga prati decenijama, otrgla ga je od ekonomske snage muškarca. Smatralo se da put do ženskog srca vodi preko slatkiša, zbog predubeđenja o ženskoj sklonosti za slatkim i nedovoljnoj jačini duha da mu se odupre.

Poslednje, dvanaesto poglavlje *Ostavština i budućnost šećera* odnosi se delom na posledice koje su nastale u životnoj sredini uzgojem šećerne trske, a koje su katastrofalne na svim meridijanima. Zahvaljujući njoj nestale su mnoge biljne i životinjske vrste, a ogoljeno tle prekrilo je korov. Erodirana zemlja u Australiji, ozbiljno je ugrozila Veliki koralni greben, dug dve hiljade kilometara - jedini živi organizam vidljiv iz svemira.

Mukotrpan i prinudan rad ni danas nije nestao sa plantaža, što se najbolje vidi na primeru dominikanske šećerne trske koju uzgajaju, uglavnom, Haićani.

U XX veku počelo i ozbiljno preispitivanje posledica prekomernog unosa šećera. On je označen kao jedan od glavnih krivaca za gojaznost, koja je preduslov za dijabetes tipa dva i srčana oboljenja. Sve češće smo svedoci kampanja koje pokušavaju da skrenu pažnju na njegovu pogubnost, međutim, pritisak interesnih grupa, ovoga puta na naučne krugove, i dalje ostaje jak.

Autorka zaključuje da se industrija koja se razvila neće lako zaustaviti, ali kao alternativu koja bi mogla da ima pozitivne implikacije na čovečanstvo, ističe proizvodnju automobila koji koriste alkohol dobijen iz šećerne trske. U usavršavanju ovih automobila danas vodi Brazil.

Ljubica Milosavljević

Morley, Neville. *Antiquity and Modernity*. 2009. Oxford: Wiley-Blackwell, 182 str.

Knjiga Nevila Morlija *Antiquity and Modernity* predstavlja jednu u nizu studija skorašnjeg datuma koje preispituju koncept modernosti u nastojanju da ukažu na njegovu konstruisanost, višeznačnost, i transformativnost. Takvu nestabilnu prirodu modernosti Morli otkriva diskutujući o radovima vodećih evropskih